

Uralilaisten kielten fonologiaa

Berliinissä pidettiin 17.—20. syyskuuta symposiumi »Uralilaisten kielten fonologinen analyysi», ensimmäinen laatuaan. Sen juuret juontuvat niin pitkältä kuin Helsingissä 1965 pidetystä toisesta kansainvälisestä fennougristikongressista; siellä piti prof. Thomas A. Sebeok alustuksen, jossa ehdotettiin suomalais-ugri-laisten kielten fonologian mahdollisimman tarkkaa selvittämistä, tavoitteena erityinen kielikunnan foneemiatlas. Prof. Wolfgang Steinitzin johdolla muodostettiin silloin eri uralilaisten kielten asiantuntumusta edustava kuudentoista tutkijan työryhmä valmistelemaan asiaa, ja tarkoitus oli kokoontua hänen vieraikseen Berliinin Humboldt-yliopistoon v. 1967 yhteiseen symposiumiin.

Prof. Steinitzin ennenaikainen kuolema v. 1967 keskeytti symposiumin valmistelut. Työryhmä kuitenkin kokoon-tui kolmannen fennougristikongressin yhteydessä Tallinnassa 1970 ja piti silloin tärkeänä, että symposiumi saataisiin aikaan. Sen esitoiksi päättivät mm. läsnä olleet eri Pohjoismaiden lappologit pitää yhteisen neuvottelukokouksen lapin murteiden alalta. Tämä ajatus ei toteutunut aivan täysimittaisena mutta johti kuitenkin siihen, että neljä suomalaista lappologia (Erkki Itkonen, Terho Itkonen, Mikko Korhonen ja Pekka Sammallahti) laati keväällä 1972 alustukset viiden tuntumansa lapin murteen fonologiasta ja järjesti niiden johdosta yhteisen neuvonpidon. Alustukset julkaistiin samana vuonna Castrenianumin toimitteita

-sarjan 1. osana (»Lapin murteiden fonologiaa»).

Nyt pidetyn symposiumin järjestäjänä oli DDR:n tiedeakatemian kielitieteen keskuslaitos, ja symposiumia johti Steinitzin oppilas, hänen alkuun panemansa ostjakin dialektologisen ja etymologisen sanakirjan nykyinen päätoimittaja tohtori Gert Sauer. Symposiumi alkoi lapista; valitettavasti ei läsnä ollut läheskään kaikkien lapin päämurteistojen spesialisteja, mutta käsityksen lapin murteiden erilaisuudesta ja niiden fonologisen tulokinnan vaikeuksista antoivat kuitenkin *Bo Wickman* luulajanlappia ja *Mikko Korhonen* koltanlappia koskevilla esityksillään. Itse esitin samalla pienen täydennyksen »Lapin murteiden fonologiaa»-kirjassa julkaistuun itäruijanlapin fonologian selvitykseeni. Itämerensuomea edustivat *Tiit-Rein Viitso*, jonka aiheena oli liivin fonologia, ja allekirjoittanut, joka esitteli kolmen varsin eriluonteisen suomen murteen (Eurajoen, Kuhmalahden ja Viitasaaren — Konginkankaan seudun) fonologiaa. Osanottajille oli lisäksi jaettu *Mati Hintin* perinpohjainen alustus viron sanafonologiasta. Oli vahinko, ettei alustaja itse ollut päässyt paikalle kommentoimaan ja puolustamaan esitystään, johon sisältyi sekä viron fonologisen kuvauksen että fonologian yleisen teorian kannalta tärkeitä ajatuskulkukuja.

Volgalaisilla kielillä ei symposiumissa ollut edustusta. Permiläisiä kieliä edusti *Károly Rédei*, aiheenaan yleissyryjäin fonologia ja sen ohella erityisesti syrjäänin Ižman murteen ja itäpermjakin vokaalisysteemit. Ugrilaisten kielten alalta esiintyi neljä alustajaa: *Béla Kálmán* unkarin murteista, *György Szépe* unkarin yleiskielestä, *János Gulya* vogulista ja *Gert Sauer* ostjakin Tremjuganin murteesta. Samojedia edusti *Péter Hajdú*, aiheenaan jurakin foneemien komponenttianalyysi.

Alustajat olivat saaneet ennalta ohjeet, joilla pyrittiin analyysien mahdollisimman hyvään vertailukelpoisuuteen. Tarkoituksena oli kustakin kielestä 1) luetella

foneemit ja allofonit ja mainita allofonien kombinatoriset esiintymisedellytykset, 2) luetella tavutyypit ja niiden esiintymisedellytykset, 3) esittää tietoja foneemien distributiosta, 4) selvittää sellaiset tavutyypit ja fonemisekvenssit, jotka esiintyvät vain sanansisäisellä morfeeminrajalla tai ovat jonkin foneemin synkronisen kadon aiheuttamia. Tehtävät olivat osaksi aika suuritöisiä, eikä niitä ollutkaan kaikissa esityksissä voitu suorittaa loppuun asti. Kirjavuutta aiheutti vielä noudatettujen fonologisten teoriain erilaisuus. Prof. Steinitz ajatteli v. 1965, että yhteismittaisuus olisi saavutettavissa parhaiten Jakobsonin — Hallen 12 distinktiivin piirteiden teorian avulla, ja lähinnä sitä oli suosittu symposiumin alustustenskin pohjaksi. Tämän teorian kilpailijaksi on 1960-luvun lopussa kuitenkin noussut Chomskyn — Hallen piirreteoria, ja sen vaikutusta olikin havaittavissa muutamissa esityksissä. Eräät alustajat taas olivat katsoneet teoriain nykyisessä kuohuntavaiheessa viisaimmaksi nojautua totunnaiseen artikulatorispohjaiseen ei-binääriseen piirrejakoön. Sen avulla saadun analyysithän voidaan tarvittaessa transponoida uudempiin piirresysteemeihin, ja milloin transponointi johtaa vaikeuksiin tai jollain lailla luonnottomiin ratkaisuihin, ne ovat oireita niiden uudempien systeemien puutteellisuudesta ja ansaitsevat silloin erityistä huomiota.

Vuoden 1965 jälkeinen murros heijastui siinäkin, että useihin esityksiin sisältyi muun ohessa generatiiveja ajatuksenkulkuja. Kaikki tosin olivat rakentaneet esityksensä sille generatiivissa fonologiassa yleisesti hylätylle kannalle, että on olemassa erityinen fonologinen taso. Kukaan ei ollut liioin ottanut lähtökohdakseen puhtaaksi viljeltyä abstraktia pohjafonemistoa, josta pintarakenne johdettaisiin erityisin säännöin (vieläpä niin, että klassisen fonologian foneemilla ei tuossa johtelussa olisi sijaa). Mutta jo ohjeisiin sisältyi generatiivia ajattelutapaa muistuttava kohta, jossa pyydettiin luettelemaan vokaalien synkronisen ka-

don tietä syntyneet konsonanttiihtymät, ja eri esityksissä ilmeni pitemmällekin vietyä abstraktiutta. Niinpä Rédei oli omistanut itäpermjakin *ø*-vokaalille (englannin *but*-sanan vokaalia muistuttavalle väljähkölle takavokaalille) piirteiden +suppea ja saanut siten murteen painotussäännöt yksinkertaisiksi: useampitavuisien sanojen paino on sillä tavulla, jossa sanan ensimmäinen —suppea vokaali sijaitsee. Keskusteluissa huomautettiin siitä, että tämä on oikea historiallinen rekonstruktio, jolla ei kuitenkaan tarvitse olla tekemistä nykykielen synkronisen kuvauksen kanssa. Szépen unkarin analyysiin sisältyivät mm. takavokaalit *ɛ* ja *ɛ̃*; nämäkin osoittautuivat teennöksiiksi, joilla on se operationaali arvo, että unkarin vokaaliharmonia saadaan niiden avulla näyttämään täydellisemmältä kuin se onkaan (ensi tavun *ɛ:n* ja *ɛ̃:n* jäljessähän tulevat kyseeseen, aivan kuten suomessakin, sekä etu- että takavokaalit). Kun Korhonen oli osoittanut koltanlapin Suonikylän murteesta viisi distinktiivää vokaalien väljyyssastetta ja tämän kirjoittaja Eurajoen murteesta soinnillisten ja soinnittomien vokaalien vastakohtaan, niin meille vuorostaan huomautettiin siitä, etteivät nämä harvinaislaatuiset oppositiot ole »oikeita», ts. niiden täytyy olla vain pinnallisia heijastumia pohjasystemistä, joka on kummassakin murteessa yksinkertaisempi. Jälleen nousi esiin kysymys, edustaako nykykielen synkronista todellisuutta kielen varhempi kehitysvaihe, jos systeemi on siinä ollut joltain kannalta säännöllisempi, yksinkertaisempi tai universaalimpi. Sellaisesta varhaisvaiheesta ovat sekä Suonikylän että Eurajoen murteen suhteet historiallisesti kyllä johdettavissa.

Keskustelu oli muuten varsin vilkasta ja koitui varmaan jokaisen opiksi. Siihen osallistui alustajien lisäksi mm. germanisti tri *Wolfgang Ullrich Wurzel*, joka sitä paitsi piti selkeän esitelmän aiheesta »Kielen muuttuminen». Alustukset ja tiivistelmät keskusteluista saataneen julki offsetpainatteena jo ensi syksynä Buda-

pestissa pidettävään fennougristikongressiin mennessä. Lisäksi päätettiin pyytää nyt käsittelemättä jääneiden kielten specialisteilta analyysejä uuteen symposiumiin, joka toivottavasti saadaan pidetyksi parin vuoden päästä. Järjestäjät, erityisesti tri Sauer ja hänen apunaan ollut ostjakin sanakirjan toimitus, ansaitsevat kauliin kiitoksen hyvin juonnetusta ja monia arvokkaita virikkeitä antaneesta symposiumista.

Terho Itkonen